

Her kan det være på sin plass å bekrefte at Steiner riktig nok forholdt seg kritisk til bestrebelsen på å bevare en særskilt jødisk identitet ved å dyrke det han betraktet som konservative og foreldede holdninger, og sympatiserte med de jødene som gikk inn for assimilasjon i det folket de levet blant. Av denne grunn var han også, i likhet med mange jøder, mot sionismen. Da en slik innstilling, særlig på grunn av en senere tids tragiske hendelser er blitt vanskeligere å forstå, bringer vi et utdrag fra boken *Forsoningen* av Fred Uhlman (se egen tekstboks), hvor en jøde selv anfører det som i alle fall før annen verdenskrig gjaldt som gode grunner for anti-sionisme.

En oppsummering

Biografien forfatter er en glimrende skribent, som sjonglerer med treffsikre formuleringer og slående metaforer, og som ikke minst på ene-

stående vis mestrer ironiseringens og latterliggjørelsens kunst – som romanforfatter kunne han trolig ha gjort det stort. Men det han allerede har oppnådd, er heller ikke å forakte: Det ryktes at han er blitt utropt til selve spesialisten på Steiner og antroposofien. Og at han har en imponerende viten, er ubestridelig. Men hvor er det fordomsfrie, objektive forskerblikk, og hvilken verdi har det å analysere tekster hvis det skorter på evnen eller viljen til å gå inn i dem med forståelse og se dem i sammenheng? Forhåpentlig er det bare et fåtall av leserne som lar seg blende av den overveldende mengde fakta og det språklige mesterskap. Særlig får man i det lengste tro at man innenfor academia ikke stiller så beskjedne krav til vitenskapelighet og vederheftighet at Zander kan gjøres til en Doktor Allvitende på området.

Terje Christensen

En bog på det rigtige tidspunkt

OSKAR BORGMAN HANSEN

Erik Christensen:

Borger i tre verdener.

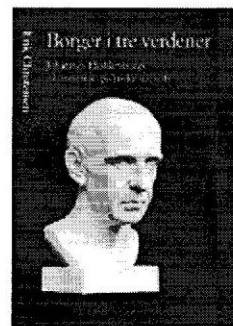
Johannes Hohlenbergs økonomisk-politiske filosofi.

Syddansk Universitetsforlag, 2011. 144 s.

Hohlenberg, der levede 1881-1960, var en frugtbar forfatter, som spændte vidt i sine interesser. Mest kendt er formodentlig hans to værker om Søren Kierkegaard. To ungdomsværker om yoga og om Kheopsyramiden har fundet vid udbredelse. I de to tidsskrifter Vidar og Janus har han skrevet et stort antal artikler om kunstneriske, filosofiske, litterære og politiske emner. En del af disse blev udgivet i samlingen «Kulturens forvandling» 1995. Nu har Erik Christensen, emeritus efter ansættelse ved Aalborg Universitet

udgivet den bog om Hohlenberg økonomisk-politiske tanker, som skal omtales her.

Bogen består af tre afsnit. Det midterste er optryk af 34 artikler om politiske og økonomiske emner fra årene 1935. De er indrammede af et afsnit, der giver en introduktion til Hohlenbergs liv og forfatterskab, og det sidste afsnit, som sætter artiklerne i en nutidig belysning. Hohlenberg redigerede en kort overgang (1935-1936) «J.A.K.-bladet», hvori de her trykte artikler stod i hans redaktørtid.

Jord – Arbejde – Kapital

Bogstaverne J, A og K står for jord, arbejde og kapital. I kriseårene i trediverne i forrige århundrede var der en rig flora af politiske reformbevægelser. En af disse var J.A.K., der lededes af den energiske landinspektør K. Kristiansen. Et hovedpunkt, måske ligefrem hovedpunktet i bevægelsen, var, at det økonomiske liv skulle befri fra rentebyrdens tyranni. Der måtte udarbejdes nye former for kreditgivning. Bevægelsen udstedte endog egne penge, en virksomhed, som af domstolene blev kendt ulovlig. Bevægelsen havde og har egne banker. Da den var på sit højeste havde den omkring 35.000 medlemmer. J.A.K.-bladet havde omkring 7000 abonnenter, da Hohlenberg var redaktør. I begyndelsen var det et ugeblad, udkom senere med tre numre om ugen for derefter igen at blive ugeblad.

I trediverne i forrige århundrede var der krise, ikke blot finansielt, men også moralsk-kulturelt. I Tyskland havde Hitler og hans folk taget magten 1933. Også i dag er der krise. Dens finansielle og økonomiske side er i dag det mest iøjnespringende. Den gør krisen verdensomspændende. Og dette betyder, at der er en væsentlig forskel mellem krisen i trediverne i forrige århundrede og den i dag. Man kunne i en vis rimelig udstrækning regne med at kunne overvinde den i de enkelte lande. I dag er det nærliggende at antage, at man i de enkelte lande ikke kan stille stort op imod det finansielle uføre, at løsningen på problemerne må være ompsændende, som krisen er global.

Hohlenbergs artikler i J.A.K.-bladet er skrevet for et begrænset dansk læserpublikum. Hvis tilstrækkelig mange mennesker havde forstået betydningen af hans råd, havde man kunnet følge dem i Danmark uden, idet mindste i første omgang, at bekymre sig om andre lande. Omfattende reformer kan i dag ikke indføres lokalt i de enkelte lande. Det er det første bud for medlemsstaterne i EU, at kapitalens frie bevægelighed skal garanteres. I trediverne i forrige århundrede havde der ingen forståelse været for et sådant krav.

Selv om de ydre omstændigheder ændrer sig, er Hohlenbergs artikler så aktuelle i dag, som

da de blev trykt første gang for 75 år siden. Der var krise dengang, som der er krise i dag, og der er samme sygdom i det økonomiske liv nu som dengang, og stort set forsøger man sig med samme kur nu som dengang: Man søger at afskaffe symptomerne, en metode, som ikke hjælper til virkelig helbredelse. Det er ikke selve sygdommen, at der kommer konkurser, og at det synes umuligt at få økonomien til at hænge sammen. Alt dette er symptomer. Sygdommen ligger i idealet om kapitalens frie bevægelighed.

Overvindelsen af egoismen i det økonomiske liv

Det økonomiske liv må i vor tid være verdensomspændende. Et økonomisk system, der muliggør vareudvekslingen må være ønskeligt. Men det må være mennesker, der træffer beslutningerne, og dette bør være de rigtige beslutninger, ikke dem, der fører til det størst mulige afkast. Hvis man tror, at kapitalen bevæger sig selv, så er det jo kun rigtigt i en indskrænket forstand. Den bevæger sig i kraft af menneskers beslutninger. Vil menneskene noget, som er rigtigt, eller vil de noget, som tjener deres egoistiske interesser? Man tror i dag, at egoismen er en berettiget drivkraft i det økonomiske liv, dog ikke ubegrænset. Alle vil vist indrømme, at der må være skranker for den. Ved lovgivning forhindrer man salg af en god del varer, der betragtes som skadelige. Der er indskrænkninger i salg af våben, selv om våbenfabrikanterne dog kun tjener penge, når de kan afsætte deres instrumenter. Men om det, der ødelægger miljøet mener man ikke, at det skal forbydes, men nok, at dets virkninger skal modvirkes. Men det ligger i det økonomiske livs væsen, at det slider på naturen eller måske ligefrem nedbryder den. Vi bør spørge: er dette noget, som i vid udstrækning må være der og blot skaderne repareres, eller kan der sættes noget ind, som kan opbygge, hvor den økonomiske virksomhed nedbryder? Det kan der. Dette noget må være overvindelsen af egoismen i det økonomiske liv. Noget sådant kan udtales som et udslag af moraliseren. Det kan også udtales ud af indsigter i betingelserne for et sundt socialt liv.

Egoismen bunder til en vis grad i en ren og skær misforståelse: vi skal have vores fornødenheder tilfredsstillede. Det hører til livet, og det kan ikke kaldes egoisme i nogen negativ forstand, at vi vil leve. Misforståelsen er denne: vi skal selv sørge for at skaffe os vores livsfornødenheder. Vi ser ikke, at vi i virkeligheden lever af, hvad andre gør for os, og ikke blot lever vi af andres arbejde, vi lever af, hvad maskinerne producerer. De producerer så meget, at vi ikke kan bruge det altsammen, derfor er der ikke arbejde, vi bliver arbejdsløse; vi bliver fattige, fordi vi har for meget. Hohlenberg spørger, om vi ikke skulle afskaffe maskinerne for derved at komme arbejdsløsheden til livs, og han afviser selv sit forslag, så hurtigt, som han fremfører det. Og begrundelsen er denne: Vores livsfornødenheder skal tilfredsstillende; men vi skal ikke selv tilfredsstille dem. Vi skal sørge for at have et samfund, der gør det. Og det kan ikke være et ideal, at der produceres mere end det, som er nødvendigt til at et menneskeværdigt liv. I dag kan man med endnu større ret end i trediverne i forrige århundrede sige, at en forøgelse af produktionen slet ikke er et samfundsgode. I stedet for at øge produktionen, kunne vi sætte arbejdstiden ned, når vi ikke vil afskaffe maskinerne, siger Hohlenberg.

«Kejserens nye Klæder»

Ved læsningen af Hohlenbergs artikler kan man ofte føle det, som om «Kejserens nye Klæder» er hans inspiration. Problemerne forsvinder for den, der har modet til at indse, at de beror på, at man går rundt med åbne øjne og ikke gør sig klart, om man ikke vil se eller ikke tør se, hvad man kunne se, eller om man ikke vil eller tør indrømme, at man faktisk ser det.

Der er den forskel mellem kejseren med de nye klæder og vort samfundssystem, at det var ganske enkelt for kejseren at gå hjem på slottet og tage noget tøj på, da hans tilstand først var afsløret, medens mange vil sige, at selv om det kan være klart nok, at der produceres mere, end hvad menneskenes behov kræver, så er det ikke til at se, at dette kan få

konsekvenser i vores liv. Men alligevel: så snart man har indset det principielle, bliver det også indlysende klart, at et ofte udtalt ideal må forkastes, nemlig «det skal kunne betale sig at arbejde». Det er ikke det rette, at vi arbejder, fordi det kan betale sig. Vi arbejder for andre mennesker, ikke for os selv. Dette er en realitet, selv om det modsatte forekommer som en selvfølgelighed for de fleste. Men barnet i «Kejserens nye Klæder» ved, at det forholder sig sådan, og Johannes Hohlenberg tager barnets parti: der skal bygges huse; men vi skal ikke selv bygge det hus, vi skal bo i, det skal andre mennesker gøre for os. Men hvis vi vil købe et hus, skal vi dog vel betale for det? Eller vil du afskaffe pengene? Pengene kan ikke afskaffes. Men penge har forskellige funktioner. Vi kan bruge dem til anskaffelse af vore fornødenheder. Det må vi gøre med penge, som vi ejer. Men kapital bruges også til at sætte produktion i gang. De penge, der bruges hertil, forvaltes af den, der sætter i gang. Han skal ikke eje dem. Retten til at forvalte dem kan tildeles den, der vil forvalte dem til gavn for andre mennesker. De skal bruges i fællesskabets tjeneste. Vi kan naturligvis ikke komme derhen, at dette sikres, uden gennemgribende ændringer i selve samfundsstrukturen.

Det vil være ulige vanskeligere at opnå dette i dag, end det var, da Hohlenberg skrev sine artikler. Men så snart man har indset, at en vækst i produktion ikke i sig selv er et gode, men at det egentlige vil være, at der bliver produceret, hvad der er brug for, og at det ikke er noget, der kommer af sig selv, at dette sker, så er man på vej til at gøre sig selv til et bedre medlem af det menneskelige samfund.

At indse det, er noget barnet i «Kejserens nye Klæder» vil kunne indse og udtale frimodigt: Ja, væksten i samfundet er et gode, det skal være godt, at der produceres flere luksusbiler til os, der ikke behøver dem, medens der endnu er mennesker, som lider nød, og som ingen tager sig af. Og indser vi dette, så indser vi også, hvor skadeligt det er for det menneskelige samfund, at det betragtes som noget rigtigt, at det skal kunne betale sig at arbejde, hvor det, som er

det rigtige dog er, at det er godt for samfundet, når det ene menneske arbejder for det andets skyld.

De tre samfundsfunktioner

Den moderne stat opstod med enevælden. Stater i moderne forstand eksisterede ikke i Middelalderen. Kirke og kongemagt lå ofte i strid med hinanden. Kongerne kunne ikke acceptere, at paven skulle være den, der definerede arten af og grænserne for deres magtbeføjelser. Landbrug, håndværk og handel levede i overensstemmelse med egne, nedarvede regler, og fornyelser opstod, som de nu engang kunne opstå. Ingen planlagde og regulerede dem. Med enevælden afskaffedes en mængde privilegier, og de enkelte medlemmer stilledes lige i forhold til hinanden og i forhold til den statsmagt, som kom til at regulere mere og mere. Det moderne demokrati har, siger Hohlenberg, overtaget enevældens statsapparat og fastholdt borgerne i vidtgående umyndighed.

Johannes Hohlenberg har fundet inspirationen til sin opfattelse af samfundsproblemerne i Rudolf Steiners sociale ideer. Hohlenberg udvikler ikke så meget Steiners ideer, som han fortolker nutidens problemer i lyset af dem, og i dette arbejde udviser han stor originalitet. Steiners tanke er den, at de tre væsentlige samfundsfunktioner, den kulturelle, den statslige og den økonomiske kræver hver deres egenart respekteret i forskellige forvaltningsformer. Skematisk kan man kalde idealerne for disse frihed, lighed og broderskab. Forholdet mellem disse idealer skal ordnes bevidst, efter beslutning, ikke instinktivt. De artikler af Hohlenberg, som er optaget i Erik Christensens bog er for de flestes vedkommende ganske korte, kun på et par sider. Man kan tage dem som en slags meditationsstof med de sociale forhold som stof for overvejelserne. Deres frugtbarhed viser de, når man ikke tager dem som abstraktioner, men som vejvisere til den sociale virkelighed.

Det økonomiske liv er til på grund af nytte. Vi har brug for, hvad der fremstilles til livets opretholdelse. Det kulturelle liv er i denne henseende aldeles unyttigt. Det er til for dets

egen skyld. Kunst og religion har vi for deres egen skyld. Der er nogle mennesker, der kan undvære dem. De, der ønsker dem, kan ikke betragte dem som nyttige i samme forstand, som mad er det. Videnskaben har to sider: på den ene side er den sikkert nok nyttig, nemlig når den hjælper os til tekniske fremskridt. På den anden side har den i sig noget, som er så unyttigt, som kunst og religion er det, nemlig når den tilfredsstillende vores erkendelsestrang, for så vidt som vi har en sådan. Videnskab i denne forstand, kunst og religion er det, som frie mennesker har brug for til at udfolde deres væsen, til helt at være sig selv. At sørge for dette, kan ikke være noget, der tilkommer staten. Og nu pædagogik? Den har som opgave at bibringe børnene, hvad de har brug for for at være mennesker, allerede som børn, og senere for som voksne at kunne være sig selv. Staten kan ikke vide, hvad dette er. Staten skal ikke bestemme, hvorledes mennesker skal være. De skal være sig selv. Men moderne stater gør, hvad de kan, for at pædagogikken kan blive ødelagt; de mener, at den skal gøre børn til mennesker, hvis liv går op i alt, hvad der er økonomi. Hohlenberg vil vise, hvor skadeligt det er, når staten vil tvinge skolerne til at indstille deres undervisning efter deres politikeres ønsker. Vor tids grundvildfarelse er: økonomien er ikke til for menneskenes skyld; men menneskene er til for økonomiens skyld. Politikere er ofre for denne vildfarelse, og de bruger en stor del af deres magt til at gøre den til tvang for befolkningerne. Hohlenberg fremstiller dette i samklang med Rudolf Steiners tanker i et klart lys. Også et barn, der ser så klart, som barnet i «Kejserens nye Klæder» gjorde, kan se det. Og det er så aktuelt i dag, som det var det i trediverne i forrige århundrede.

En slutbemærkning: Hohlenberg fremstillede borgerløn som et socialt krav. Dette er også væsentligt for Erik Christensen. Det fortjener sikkert nok en udførlig behandling. Men denne artikel er lang nok, så jeg har foretrukket ikke at gå ind på behandlingen af dette tema her, men blot at henvise til, at Erik Christensen har udgivet et værk, «Borgerløn» på forlaget Hovedland. ■

